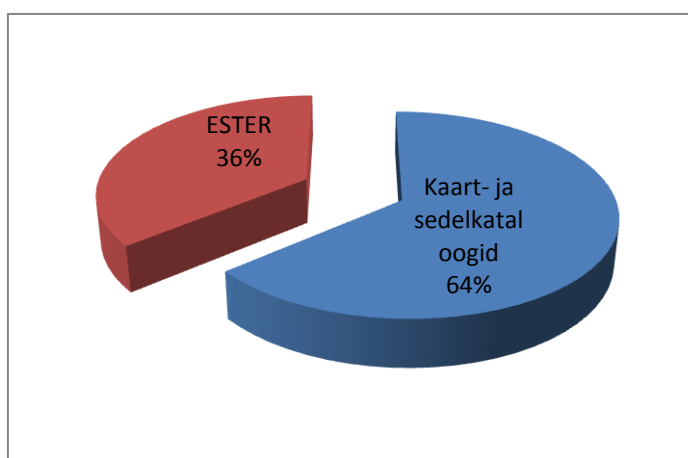

Kogude läbitöötamine ja rekataloogimine TÜ raamatukogus 2008. aastal

Kristina Pai, Anneli Sepp

2007.–2008. aasta olid TÜ raamatukogu jaoks murrangulised kahes mõttes – suur hulk kogudest töötati süstemaatiliselt läbi ja paljud kataloogid said elektrooniliselt kättesaadavaks. TÜ raamatukogu kogude suurus oli 2007. aasta lõpu seisuga 3 526 068 eksemplari ehk 60 786 laudimeetrit, sellest töötati 2008. aasta jooksul läbi umbes 1 miljon väljaannet. Kogude läbitöötamine tähendas sisulise hinnangu andmist vanemale teadus- ja õppekirjandusele ja vananenud väljaannete kustutamist. Elektrooniliselt tehti katalooge kättesaadavaks kolmel viisil: kataloogiti e-kataloogi ESTER, osteti kirjed ja laaditi need ESTERisse või digiteeriti sedel- ja kaartkatalooge.

2000ndatel aastatel toimus raamatukogu kasutamises silmnähtav järsk muutus – lugejad ei kasutanud enam kaartkatalooge, sest pidasid loomulikuks kõige kajastumist ESTERis. Tegelikult peegeldas e-kataloog 2007. aastal vaid 36% TÜR kogudest. Siit tulenes otsus – kaart ja sedelkataloogid tuleb kiiremas korras konverteerida. Eesmärgiks võeti viia 2008. a. lõpuks suurem osa kataloogidest elektroonilisse vormi.

Retrokataloogimata kogude seis (detsember 2007)

Eesti trükis	8 300 nim
<i>Estonica</i>	17 000 nim
Vene ja võõrkeelne uuem trükis	700 000 nim
<i>sellest venekeelne trükis</i>	<i>639 000 nim</i>
Vene ja võõrkeelne vanem trükis	893 000 nim
<i>sellest dissertatsioonid</i>	<i>375 000 nim</i>
<i>sellest venekeelne trükis</i>	<i>389 000 nim</i>
Käsitirjad, fotod, kunstiteosed	141 000 nim
Erilaadid	25 656 nim

Samas tempos jätkates oleks kataloogide konverteerimine lõpetatud alles 2097. aastal, ka 2006. a rekataloogimise tööplaani ütlis, et jõuame kõik kogud rekataloogida 90 aastaga. Uueks eesmärgiks oli teha elektrooniliselt kättesaadavaks 70–80 % kogudest ühe aastaga.

Kiireks ja suuremahuliseks retrokonversiooniks on kaks realistlikku teed — kirjete sisseostmine ja/või sedel- ja kaartkataloogide digiteerimine. MARC-kirjete ostmine tuli kõne alla vaid uuemate kaartkataloogide puhul, kus on valdavalt trükikaardid. Vanemate, käsikirjaliste kataloogide kirjete tellimine oleks olnud liiga kulukas ja kirjete kvaliteet küsitav, seda nii puudulike kirjandmete kui ka kohati raskesti loetava käekirja tõttu.

Seda arvestades koostati tööplaani 2008. aastaks:

- ❖ Jätkata kogude sisulist läbitöötamist ja mittevajaliku kirjanduse kustutamist, et vältida kirjete tegemist hiljem kustutamisele minevatele raamatutele. (Kogude evalueerimisega alustati juba 2006. aastal.)
- ❖ Digiteerida sedelkataloogid ja valik kaartkatalooge.
- ❖ Kõik kataloogivad osakonnad jätkavad pooleriolevaid rekataloogimisprojekte.
- ❖ Lõpetada uuema raamatu rekataloogimine, ostes kirjed venekeelsele kirjandusele, mis ei kajastu ESTERis. Selle töö tellimiseks riigihanke korraldamine.

I. Kogude sisuline läbitöötamine

TÜ raamatukogu kogude arenduse toimikond fikseeris kogude sisulise läbitöötamise põhimõtted veebruaris 2006. Muudeti varasemat kokkulepet säilitada kõikidest nimetustest vähemalt üks eksemplar. Eri aegadel on raamatukogul olnud ajastust lähtuvad komplekteerimispõhimõtted, kohati on kogud kujunenud mitte teadlaste vajadusest vaid riiklikust poliitikast sõltuvalt. 1945. aastast alates on kogudes ülisuur hulk sotsialismimaade kirjandust, sealhulgas suur hulk neist vähelevinud keeltes. Alates 1990ndatest, kui saabusid esimesed annetused välismaalt, on kogudesse vastu võetud peaaegu valikuta populaarteaduslikku ja teaduslikult küsitava väärtusega kirjandust ning juba selleks ajaks aegunud õppekirjandust. Samuti on vastu võetud perioodika üksiknumbreid, kirjastuste katalooge jne., millel ei ole teadusloolist väärtust. Ka eksemplaarsus on ajuti olnud väga suur.

Poliitiliste olude muutumisel normaliseerus komplekteerimispoliitika – hankimine ei sõltunud enam poliitilistest eelistustest, vaid teadlase vajadusest ja komplekteerimiseelarvest.

Kogude tasakaalustatud areng eeldab valikute tegemist kogude jooksva täiendamisel ja regulaarsel evalueerimisel — mida pikaajaliselt säilitada, mida maha kanda. Mahakantavate väljaannete osas tuleb samuti otsustada, kas suunata trükis alalisele säilitamisele Eesti Hoiuraamatukokku, panna müüki või määrata makuleerimisele.

Säilitamisele kuuluvad kõik Eestis väljaantud teavikud olenemata keelest, Eestit käsitlevad või Eesti autorite töid sisaldavad teosed ehk *Estonica* ja Tartu Ülikooliga seotud väljaanded. Samuti säilitatakse TÜ Raamatukogus teaduslooliselt olulisi teoseid. Üldjuhul kuuluvad säilitamisele kõik enne 1945. a. ilmunud väljaanded ning hilisemast ajast Eesti ajaloo ja kultuuriga seonduv. Säilitatakse

perioodikaväljaanded, millest on olemas aastakümneid ilmunud täiskomplektid, kui kasutus on minimaalne, kaalutakse säilitamist Eesti Hoiuraamatukogus. Kui eksemplare on põhjendamatuult palju, jäetakse alles isikute või annetanud institutsioonide eritemplite ja pühendustega teosed.

TÜ Raamatukogus ei kuulu üldjuhul säilitamisele:

- brošüürid,
- telefoniraamatud,
- reklaamtrükised,
- kirjastuste ja tootekataloogid,
- aparatuuriga kaasnevad teatmikud,
- juhendmaterjalid,
- aegunud õpikud,
- kordustrukid (kui väljaandes ei ole olulisi täiendusi, ees- või järelsõnu),
- perioodika üksiknumbrid,
- perioodika üksikud aastakäigud,
- sisult aegunud teadusajakirjad,
- sisult vananenud referatiivajakirjad,
- asutuste struktuurid ja isikkoosseisud,
- ülikoolide loengukavad.

Kogudest mahakandmisel saab eriti reaalteaduste puhul tugineda ka sellele, et teos on kirjutatud vähelevinud keeles, neil kasutaja ilmselt puudub. Kui väljaandjaks on vähetuntud institutsioonid (huvi teose vastu on marginaalne) või teost on trükitud suures tiraažis (suure tõenäosusega säilitab teost väljaandjariik, kust seda saab vajadusel tellida). Mahakandmisotsuse teeb referent, vajadusel koostöös õppejõududega, ja kinnitab kogude toimkond.

Kogudest kustutamise käik

De visu vaadati läbi hoidla A-korruse neljas boksis paiknev võõrkeelne kirjandus, mis on ilmunud peale 1945. aastat, kokku umbes 1 miljon köidet. TÜ Raamatukogu kogude toimkond töötas läbi kõik need valdkonnad, mille puhul ei saa määratleda vaid ühe referendi vastutust, kus kajastuvad erinevad erialad. Referendid koos õppejõududega omakorda töötasid läbi oma valdkonna kogud. Kõigi referentide otsused vaatas üle kogude toimkond, et valikuprintsiibid oleksid võimalikult ühtlased.

Hoidla *de visu* läbi vaatamisel ei ole võimalik kindlaks teha **kordustrukke**, seetõttu toimus töö nendega kataloogide abil. Õppematerjalide kordustrukid, ilma sisuliste täiendusteta ilmusid igal aastal, neist säilitati vaid osa väljaandeid. Selleks eraldati kataloogist kordustrukide kaardid, otsiti need hoidlas välja ja kogude toimkond otsustas, mitu ja millal ilmunud väljaannet säilitada.

Õpikute avakogu kui varasema õppekogu jäänuk likvideeriti. Kasutusel olevad õppematerjalid liideti erialasaalidega, aegunud kirjandus kanti maha. Töid teostasid referendid, hoidlatöötajad ja komplekteerijad.

Töö käik kustutamisele määratud väljaannetega:

- kustutamisele määratud väljaannete riulist väljatõstmine,
- formularide eraldamine raamatute vahelt, nende puudumisel raamatute eraldi ladustamine kataloogidest kaartide eraldamiseks,
- kustutatud nimetuste ja dublettide üle eraldi arvestuse pidamine, mis on oluline kogude statistika adekvaatsuse säilimiseks,
- kustutusaktide koostamine,
- kustutatud väljaannete tembeldamine,
- kustutatud väljaannete suunamine e-poodi või makulatuuri, kastide hankimine, transpordi korraldamine.

KOKKUVÕTE: 5 kuu jooksul langetati otsus umbes 1 miljoni raamatu kohta, kustutamisele määrati 234 245 eksemplari, sealhulgas 125 000 nimetust

II. Retrotöö erinevates osakondades

Kataloogijate üheks tööülesandeks on alati olnud ka töö kataloogidega – kaartide lisamine, täiendamine ja kustutamisele määratud väljaannete kaartide eraldamine. E-kataloogi loomisel loobuti mõne aja pärast kaart ja sedelkataloogide täiendamisest, sest see polnud jõukohane. Eialgu sisestati e-kataloogi vaid jooksvalt saabunud väljaandeid, mõne aja pärast alustati ka rekataloogimisega. Tänuväärset olid esimesed ELNET Konsortsiumi ühisprojektid eesti rahvusbibliograafia sisestamiseks. Hiljem jätkasid raamatukogud seda tööd ilma ELNETi toetuseta. TÜ Raamatukogu võttis 1990ndate lõpus strateegiliseks eesmärgiks võimalikult kiire retrokonversiooni. Selleks kohandati töökorraldust ja taotleti lisafinantseerimist. 1999-2008. aastal toimus raamatukogu rekataloogimine järgmiste projektide käigus.

Riiklik programm „Eesti keel ja rahvuslik mälu“:

- *Estica*-sisuline, rariteetne ja vanaraamat
- Teadlased Eestis kuni 1918 – biobibliograafiline võrguleksikon
- Eesti ajaloolised muusikakogud: TÜ muusikatrükised ja –käsikirjad

Riiklik programm „Humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud“:

- Graafikakogu seisundi parandamine ning sidusjuurdepääsu loomine
- Käsikirjakogude seisundi parandamine, kasutusvõimaluste ajakohastamine
- TÜ audio- ja videoarhiivi süstematiseerimine, digiteerimine ja avamine e-kataloogis
- TÜ Raamatukogu ajaloolise kaardikogu avamine ja säilitustingimuste parandamine

Kõik kataloogivad osakonnad - rekataloogimise, väliskirjanduse, kodumaise kirjanduse, käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond ning muusika ja keeleõppekeskus jätkasid erinevate kataloogide ja laenutatud raamatute jooksvat rekataloogimist. Fonditöötajad jätkasid bibliokirjetele eksemplarikirjete lisamist ja kiirkirjete täiendamist.

III. Töö venekeelse generaalkataloogiga

2008. aasta alguseks kajastusid e-kataloogis kõik eestikeelsed ja kõik peale 1945. aastat ilmunud ladina tähestikus võõrkeelsed raamatud. Suurem osa kirillitsas uuemaid trükiseid aga olid leitavad ainult kaartkataloogidest. Kuna eesmärgiks oli eelisjärjekorras kataloogida uuem kirjandus, alustati ettevalmistustöödega venekeelsete kirjete ostmiseks. Venekeelne generaalkataloog on TÜ raamatukogu peakataloog, mis sisaldas u 560 000 kaarti. Eesmärgiks oli kataloogikaardid skaneerida ja saata fail riigihanke võitnud firmale. Enne skaneerimist oli vaja kataloog sisuliselt läbi töötada ja sõeluda välja väljaanded, millele kirjet vajasime.

Töö käik:

- 1.Kogu maja ühistegevuse tulemusena eraldati kataloogist** varasematel aastatel kustutatud nimetused, erialakogude kirjandus, aegunud kohaviitadega kaardid, viitekaardid, mikrovormide kaardid, Eesti väljaanded. Kirjaklambritega ühendati kordustrukkide kaardid, et kogude toimikond otsustaks, milline trükk kogusse alles jääb (kohati oli sama väljaanne ilmunud muutmata kujul 20 korda). Allesjäävad trükid otsustati kataloogida oma jõududega, sest mitme sarnase kirje ostmine ei oleks rentaabel.
- 2.Jooksvalt kustutamisele määratud väljaannete kaardid eemaldati kataloogidest** (rekataloogimise, liigitamise ja bibliograafiaosakond). Kataloogikaardi leidmiseks kasutati kustutatud raamatute formulare või nende puudumisel väljaannet ennast. Töö kiirendamiseks järjestati formularid ja raamatud alfabeetiliselt.
- 3.Vältimaks juba eri aegadel ja erinevates raamatukogudes koostatud kirjete topelt ostmist võrreldi kõiki kataloogikaarte** nii ESTERi Tartu kui ka Tallinna andmebaasiga (rekataloogimise ja liigitamise osakond). Tallinna ESTERist laaditi ISBNi sisaldavad venekeelsed kirjed, mis Tartu ESTERis puudusid, neile lisati eksemplarikirjed. ESTERi bibliokirjeid täiendati minimaalselt, olemasolevad kiirkirjed tähistati ja kataloogitakse jooksvalt laenutuse käigus. Võimalusel kopeeriti olemasolevaid kirjeid kordustrukkide kataloogimiseks.

IV. Riigikanke väljakuulutamine

2008. aasta kevadel algas partnerite otsing, et leida firmad, kellel on kogemusi venekeelse kirjanduse massilise konverteerimisega trükikaardilt masinloetavasse vormi. Sõelale jäi kaks firmat, üks Ameerikas, teine Venemaal. Firmadega peeti pikki läbirääkimisi telefoni ja e-posti teel ning kohtuti firmade esindajatega. Mõlemad firmad olid pakkumisest väga huvitatud ja tegid proovitöö – selleks skaneerisime 100 trükikaarti, millest palusime saata endale testkirjed vastavalt koostatud juhendile

(milliseid kirjeid ootame, mida meie kataloogikaartidelt millisele väljale ja millises formaadis sisestada tuleks).

Kokkuvõtte läbirääkimistest ja hinnang firmade proovitööle:

Backstage Library Works, Utah, USA

- Suured kogemused rahvusvahelises koostöös.
- Sisestaja tunneb küll kirillitsat, kui mitte vene keelt, seetõttu on vigade arv suur.
- Vene tähestikus sisestatud kirjete väga kõrge hind.

ProSoft-M, Moskva, Venemaa

- Suured kogemused koostöös omamaiste tellijatega, ettevaatlikkus suhtlemises välismaal asuva raamatukoguga, vastuste viibimine.
- Sisestusvigade kõige väiksem oht.
- Kirjed oluliselt odavamad kui USA firmal.

Saime kinnitust, et riigihanke väljakuulutamisel on võimalus saada meid rahuldava hinna ja kvaliteediga pakkumisi. Riigihanke väljakuulutamiseks koostasime hankedokumentid koos lisadega:

Lisa 1 – Tehnilised tingimused

Lisa 2 – Maksumuse esitamise vorm

Lisa 3 – Lepingu kavand

Lisa 4 – Bibliokirje MARC väljade tabel

Lisa 5 – MARC 8 ja MARC 21

Lisa 6 – Kaartkataloogi kirjeldus

Riigihange kuulutati välja 29. aprill 2008, võitja selgus 20. juuniks 2008. Leping firmaga *ProSoftM* sõlmiti 15. juuli 2008. Firma kohustus koostama 6 kuuga skaneeritud trükikaartide alusel 250 000 – 270 000 bibliokirjet koos eksemplarikirjete ja venekeelsete märksõnadega. Vastavalt lepingule toimus failide edastamine elektrooniliselt: failid kas laaditakse üles või saadetakse e-posti teel. Suurte failimahtude tõttu esines ka tõrkeid ülikooli meiliserveriga, kuid leidsime operatiivselt teisi võimalusi probleemi lahendamiseks. MARC kirjete saatmise graafik oli järgmine:

6 nädalat 10% tellimuse mahust

14 nädalat 50 % tellimuse mahust

30 nädalat 100 % tellimuse mahust.

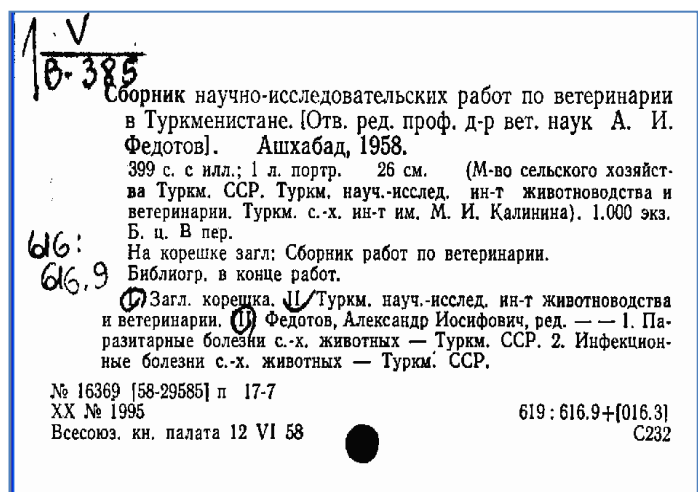
Peale iga kirjete laadimist ESTERisse analüüsisime kirjeid, kontrollisime nende kvaliteeti ja koostasime vastuvõtuakti koos hinnanguga. Täpsustasime MARC-väljade ja nende alamväljade kasutamist ning punktuatsiooni, mida töö teostaja järgmise üleandmise korral arvestama pidi. Lepingus oli fikseeritud lubatud vigade hulk ja määratud nende ületamise puhuks trahvid. Tänu töö kvaliteedile ei tulnud trahve rakendada. Üldine hinnang kirjete kvaliteedile oli hea.

2008. aasta lõpuks oli firma *ProSoft-M* saatnud meile **248 923** biblio- ja **282 041** eksemplarikirjet, mis laaditi infosüsteemi ESTER (riigihanke kogusumma oli **201 627,63** EUR).

V. Sedelkataloogide digiteerimine

Kuna sedelkataloogide kirjete ostmine oleks olnud liiga kulukas, otsustati need kataloogid digiteerida. Selle tööga alustati 2007. aasta suvel. 2008. aasta lõpuks olid digiteeritud järgmised sedelkataloogid:

- võõrkeelne kirjandus – 1945 (389 000 sedelit),
- venekeelne kirjandus – 1916 (35 000 sedelit),
- eesti- ja võõrkeelsete dissertatsioonide tähestikkataloog – 1969 (375 000 kaarti).

Lisaks sedelkataloogidele otsustati digiteerida ka autoreferaatide kataloogid (autoreferaadid – 1968 (48 500 kaarti) ja autoreferaadid 1969 – (53 0000 kaarti).

Seoses riigihankega digiteeriti ca 260 000 kaarti venekeelsest generaalkataloogist, mille failid edastati firmale *ProSoft-M*.

Digiteeritud kataloogid on kasutatavad raamatukogu kodulehel, kuid lahenduse funktsionaalsust ei ole veel lõplikult välja arendatud.

VI. Muudatused kataloogidega

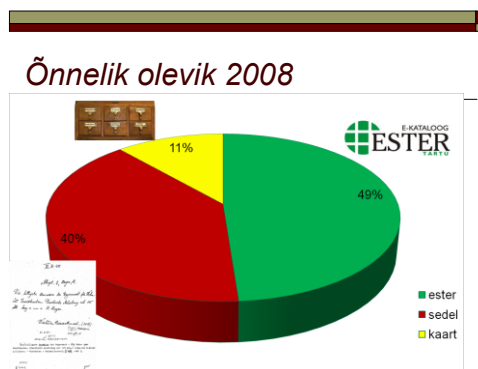
Aja jooksul on kaartkataloogide kasutus muutumas marginaalseks. Seoses e-kataloogi koostamisega on paratamatult lõppenud kaartkataloogide täiendamine ja parandamine: nad ei kajasta enam tegelikku kogude seis. Ajalooliselt kajastati pearaamatukogu kataloogides ka viie raamatukogu filiaali kogusid. Nüüd on kõik ülikooli 36 erialaraamatukogu sisestanud oma kogud e-kataloogi ESTER. Ühtegi viimaste aastate muutust ei ole fikseeritud kaartkataloogides. Seoses sellega pidime kaaluma, millised kataloogid kuuluvad säilitamisele, millised mitte. Peeti mitmeid koosolekuid, et jõuda

konsensusese, millised kataloogid on lugejateeninduses vajalikud või teaduslooliselt unikaalsed ja mis kuuluvad makuleerimisele. Kateedriraaamatukogude kataloogi pakuti säilitamiseks TÜ Ajaloomuuseumile, kuid neil huvi puudus.

Reeglina otsustati säilitada kas generaal- või lugejakataloog, sõltuvalt sellest, kumb on täielikum. Kõikidele teistele kataloogidele koostatakse kataloogipassid ja näidisenäidiseks säilitatakse üks kataloogikast.

Kuna kataloogid ei olnud enam aktiivses kasutuses, otsustati kataloogisaal muuta avatud lugemissaaliks ja koondada kõik lugejakataloogid senisesse sedelkataloogide ruumi.

KOKKUVÕTE

2008. aasta alguses olime andnud ülikooli juhtkonnale lubaduse teha elektrooniliselt kättesaadavaks 70% väljaannetest, kuid tegelikult lõime 2008. aasta lõpuks elektroonilise juurdepääsu koguni 89% oma kogudest. Digiteeritud kataloogide vahendusel on kättesaadavad ca 773 000 nimetust ja e-kataloogis ESTER kajastub ca 950 000 nimetust. Töö käigus kustutati kogudest 234 245 eksemplari, sealhulgas 125 000 nimetust.

Kogudest kustutamine on väga töömahukas protsess, mis hõlmab endas kustutusaktide koostamist nimetuste ja dubletsete eksemplaride alusel, väljaannete suunamist kas e-poodi, Eesti Hoiuraamatukokku või makulatuuri, raamatute tembeldamist („Kustutatud“ või „Müügiks lubatud“), transpordiks kastide hankimist, transpordi korraldamist. Osaliselt kestavad need tööd veel 2010. aasta alguseni. Peale mahakandmist tekkis hoidlas juurde vaba pinda ja oli võimalik väljaandeid vastavalt vajadusele ümber tõsta ja kogude paigutust optimeerida.

Kogu aasta jooksul tehti mitmeid suuremahulisi töid ülemajaliste laupäevakutena, kus osalesid peaaegu kõik raamatukogu töötajad. Kataloogi läbitöötamisel ja hoidlas kustutatud raamatute töötlemisel tehti kokku ca 1000 lisatöötundi.

Elektrooniliselt on veel kirjeldamata 11% TÜ raamatukogu kogudest, kuid see on kõige töömahukam osa, sest sinna kuuluvad valdavalt käsikirjad ja haruldased raamatud, pisitrükised ja erilaadid. Pooleli on ka perioodika rekataloogimine, mille jätkamise eelduseks on kogu B korruse

hoidlas paiknevate ajakirjade sisuline läbitöötamine, millega alustati 2006. aastal, kuid mis tööde tõttu hoidla A korrusel peatus. Nimetatud kogude rekatalogimine jätkub erinevates osakondades.

2008. aasta näitas TÜ Raamatukogu suutlikkust lühikese ajaga ühtse meeskonnana võimatuna tunduvaid ülesandeid täita. 2008. aasta tööd ehk retroaastat hinnati TÜ raamatukogu kõige olulisema tunnustuse – aastapreemiaga.

Pilt 1 Kustutamisele määratud raamatute formularid sorteeriti tähestikuliselt, et eemaldada kaardid kataloogist

Pilt 2 Varem kustutamisele määratud raamatute sedelid hoidlariulist, mille alusel kontrolliti raamatute staatust kataloogis.

Pilt 3 Komplekteerijad Tiina Tolli ja Marika Liivamägi kogusid läbi töötamas.

Pilt 4 Mahakandmisele määratud kirjandus paigutati riulis pikali.

Pilt 5 Hoidlast kustutatud raamatud, mille kaardid tuleb veel kataloogist leida.

Pilt 6 Natalja Gordejeva ja Helgi Laanes kataloogist mahakantud raamatuid kustutamas.

Pilt 7 Laupäevakulised Natalja Jevtjuhova, Jelena Ivanova, Larissa Kivenko, Merike Ennok hoidlas tegutsemas mahakantud raamatutega.

Pilt 8 Laupäevakulised Ülle Mölder, Kadri Tammur ja MoonikaTeemus.

Pilt 9 Komplekteerijad Marje Burenkov ja Eda Linnumägi kogusid läbi töötamas.

Pilt 10 Kaja Kruus, Liina Espenberg, Svetlana Kuul ja Pille Naggel kataloogist kustutamas.

Pilt 11 Laupäevakuline Piret Zettur mahakantud raamatuid tembeldamas.

Pilt 12 Kordustrukkide läbitöötamine hoidlas.